

Mariusz Rak

Postawy młodzieży wobec wierzeń religijnych : studium socjologiczne w świetle badań młodzieży licealnej

Kieleckie Studia Teologiczne 2, 43-70

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POSTAWY MŁODZIEŻY WOBEC WIERZEŃ RELIGIJNYCH

Studium socjologiczne w świetle badań młodzieży licealnej

Młodzież stanowi specyficzną grupę każdego społeczeństwa, a stojąc u progu wejścia w dorosłe życie jest nadzieją narodu w przyszłości, który w młodym pokoleniu widzi swoje oparcie. Sobór nazywa młodzież nadzieją na przyszłość i Kościół szczególnie w młodzieży upatruje dalszą drogę ku przyszłości¹. Człowiek przez rodzinę na drodze socjalizacji religijnej, jak również przez środowisko, w którym przychodzi mu żyć, jest wyposażony w określony system wierzeń. Oczywiście ten system może ulec zmianie przez wolny wybór jednostki, która może go zaakceptować i pozostawić takim, jaki został jej przekazany, może dokonać selekcji albo całkowicie go odrzucić². Zawsze jednak pomimo zmian, jakie zachodzą w jego spojrzeniu na kwestię wiary i religii, określa swój stosunek do nich. Zmiany ustrojowe, które zachodzą w naszym kraju przynoszą szereg zmian w postawach ludzi wierzących wobec religii i wiary³. Zmiany wpływają również na postawy młodzieży.

¹ Por. Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Christifideles laici” o powołaniu i misji świeckich w Kościele i w świecie dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 344–345.

² Por. K. Ryczan, *Przemiany tradycji religijnej*, w: *Przemiany religijności społeczeństwa polskiego*, red. W. Piwowarski, J. Styk, Lublin 1993, s. 30–33.

³ Biorąc pod uwagę dane z roku 1998 „wskaźnik wierzących (68,6%) kształtuje się na niższym poziomie w stosunku do roku 1991 i zmalał o 11,3 p.%. Zaskakujący jest wskaźnik głęboko wierzących (16,7%) i wzrósł on do omawianego okresu o 6,7 p.%. Łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących dla Polaków wynosi 85,3% i jest niższy o 4,6 p.%. Wskazuje to na fakt dokonujących się zmian religijności polskiej w warunkach społeczeństwa pluralistycznego i demokratycznego. Wskaźnik niezdecydowanych, ale przywiązanych do tradycji religijnej wynosi 8,5% i jest wyższy w stosunku do badań ogólnopolskich z początku lat dziewięćdziesiątych o 2,5 p.%. Dlaczego są niezdecydowani w sprawach wiary religijnej? Chociaż są nadal ludźmi wierzącymi, poszukują wyjaśnień trudnych spraw i problemów wiary, które ich nurtują, kwestionując czasami niektóre treści wiary i pewne dyrektywy doktryny kościelnej. W pozostałych postawach wobec wiary, mianowicie obojętnych religijnie (2,6%) i niewierzących (2,8%), zauważa się również minimalne różnicowania w stosunku do 1991 r. W dalszym ciągu jest to jeszcze wskaźnik bardzo mały, ale wzrastający (wzrost obojętnych o 0,2 p.%, a niewierzących o 1,3 p.%)”. E. Jarmoch, *Globalne postawy Polaków wobec religii*, w: *Religijność Polaków 1991–1998*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2001, s. 17–18.

Problematyka artykułu sprowadza się do pytania, jakie postawy zajmuje młodzież wobec religii i prawd wiary zawartych w Credo. Hipotetycznie należy zakładać, że płeć, wiek, typ środowiska zamieszkania oraz poziom deklarowanej religijności będą różnicować postawy młodych ludzi wobec wiary i religii. Odpowiedzi na pytania, jakie postawy zajmuje młodzież wobec religii i wiary stanowiące treść artykułu, pozwolą ponadto ukazać różnice w postawach młodzieży wynikające z przyjętych zmiennych. Młodzież odpowiadająca na pytania ankiety, to uczniowie Liceum Ekonomicznego w Otwocku, mieszkający w Otwocku i dojeżdżający do szkoły z okolicznych wiosek. Wiek ankietowanych mieści się w przedziale 15–18 lat. Uzyskane w anonimowej ankiecie dane empiryczne zostały poddane prostym programom statystycznym. Zależność między zmiennymi analizowano testem chi-kwadrat i na nim opartym miernikiem siły związku V Cramera. Posłużono się metodą socjograficzną, socjologiczną, porównawczą i statystyczną⁴.

1. Postawy wobec wiary i religii

Podstawowym kryterium religijności w wielu analizach jest autodeklaracja wiary. Religijność człowieka jest bowiem zewnętrznym przejawem przyjętego systemu wartości⁵. Samookreślenie młodzieży jest wstępem, ale i ważnym wskaźnikiem poznania jej religijności. Deklaracje te mogą być i często są uwarunkowane różnymi czynnikami, niemniej jednak stanowią one jedyny dostępny środek do określenia aktualnego stanu wiary lub niewiary badanej populacji⁶. Jednym z podstawowych kryteriów wyznaczających postawę wobec religii oraz tradycji religijnej jest postawa wobec wiary⁷, odniesienie do wiary jako wartości.

⁴ Por. R. Mayntz, K. Holom, P. Hubner, *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Warszawa 1985, s. 248–251. Zob. M. Kobczyk, *Statystyka*, Warszawa 2001, s. 213–218.

⁵ Por. P. Brożek, *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym*, Lublin 2000, s. 45–46; zob. K. Ryczan, *Postawy wobec wierzeń religijnych. Studium socjologiczne w świetle badań międzygeneracyjnych*, w: „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 30 (1983), z. 6, s. 240–250.

⁶ Por. E. Ciupak, *Religijność młodego Polaka*, Warszawa 1984, s. 48–53. Zwracając uwagę na religijność chrześcijańską (katolicką), należy wspomnieć o dwóch kryteriach przynależności: negatywnym i pozytywnym. Negatywny obejmuje ważny chrzest i brak deklaracji o wystąpieniu z Kościoła. Pozytywny natomiast sprowadza się do wypełnienia minimum praktyk religijnych. Autodeklaracja kryje w sobie te dwa kryteria, a uzyskawszy ją można na jej bazie prowadzić dalsze badania nad religijnością, tradycją religijną. Zob. W. Piwowski, *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*, Warszawa 1977, s. 123; por. W. Piwowski, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia (na przykładzie Puław)*, w: „Studia Warmińskie”, 10 (1973), s. 413–414.

⁷ W badaniach nad religijnością młodzieży na przestrzeni ostatnich lat można wskazać na wyniki badań autodeklaracji wiary w licznych publikacjach: T. Szawiel,

Należy wspomnieć, że młodzież w wieku od piętnastu do osiemnastu lat przechodzi swoistego rodzaju przemianę na poziomie fizycznym i umysłowym. „Piaget pierwszy wyraził przypuszczenie, że w okresie dojrzewania nie zachodzi dalsze doskonalenie się sprawności intelektualnych, ale dokonuje się przemiana jakościowa w funkcjonowaniu poznawczym. Jej istota sprowadza się do osiągnięcia w myśleniu poziomu operacji formalnych”⁸.

Wiek piętnastu lat przyjmuje się jako górną granicę, gdzie młody człowiek „odchodzi od niedojrzałych operacji umysłowych i sygnalizuje nowe sposoby rozumienia i badania świata. Zdolność do takiego myślenia to rezygnowanie z operacji umysłowych właściwych dla dziecka i pojawienie się dojrzałej myśli”⁹. Według W. Prężyny, w wieku od szesnastego do osiemnastego roku życia ma miejsce istotny rozwój religijny. Kształtuje się niezależność w myśleniu i działaniu. Pojawia się częste kwestionowanie autorytetów, kryzysy teorio-poznawcze, ale jednocześnie tworzy się fundament nowej religijności, gdzie pytanie o sens życia sięga po odpowiedź do religii. Ważną rolę na tym etapie odgrywają doświadczenia religijne¹⁰.

Zapytano zatem ankietowaną młodzież o ich stosunek do wiary. Młodzież określała swoją postawę wobec wiary wybierając spośród pięciu wskazanych postaw.

Uwagę zwraca fakt, że w badanej populacji nie ma ani jednej osoby, która jest niewierząca, gdzie głęboko wierzących jest niewiele, a grupa niezdecydowanych wykracza poza 13%. Najliczniejsza grupa to osoby deklarujące się jako wierzące.

Dziewczęta rzadziej niż chłopcy deklarują się jako głęboko wierzące, i podobnie starsi wiekowo niż młodsi, a mieszkańcy Otwocka ponad dwukrotnie częściej wykazują w tej kwestii niezdecydowanie niż dojeżdżający. Wyraźna linia w religijności rysuje się pomiędzy wyżej wspomnianymi mieszkańcami

Religijność i jej korelaty, w: *Ciągłość i zmienna tradycji kulturowej*, red. S. Nowak, Warszawa 1989, s. 235–237; K. Darczewska, *Katolicyzm we współczesnym społeczeństwie polskim. O niektórych uwarunkowaniach i postawach*, Wrocław 1989, s. 51, 97–98, 117; J. Mariański, *Problem współzależności postaw religijnych i moralnych młodzieży na przykładzie młodzieży uczącej się w Płocku*, Kraków 1987, s. 20; F. Wawro, *Postawy religijne młodzieży szkół średnich*, w: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Poznań 1986, s. 208; G. Nowacki, *Postawy religijne młodzieży polskiej w połowie lat 80-tych*, w: *Oblicza religijności polskiej młodzieży*, red. J. Bogusz, G. Nowacki, Warszawa 1986, s. 23; K. Ryczan, *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*, Lublin 1992, s. 65.

⁸ J. C. Colman, *Dojrzewanie*, w: *Psychologia rozwojowa*, red. P. E. Bryant, A. M. Colman, Poznań 1997, s. 100.

⁹ J. S. Turner, D. B. Helms, *Rozwój człowieka*, Warszawa 1999, s. 349.

¹⁰ Por. W. Prężyna, *Kształtowanie się życia religijnego w świetle psychologii rozwojowej*, w: „Znak”, 23 (1971), s. 1575–1579.

Otwocka a pochodzącymi z jego okolic i dojeżdżającymi do szkoły uczniami. Siła związku w przypadku autodeklaracji wiary, przy zmiennej zamieszkania wykazuje zależność na poziomie istotności $p < 0,001$.

Tab. 1.1. Stosunek do wiary

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Miasto	Dojazd	
	N = 209	N = 27	N = 106	N = 128	N = 74	N = 161	N = 236
Głęboko wierzący	4,8	7,4	6,7	3,9	4,1	5,6	5,1
Wierzący	80,4	70,4	74,5	82,8	68,9	83,8	79,2
Niezdecydowany	12,9	18,5	17,9	10,2	22,9	9,3	13,6
Obojętny	0,9	3,7	–	2,3	2,7	0,6	1,3
Niewierzący	–	–	–	–	–	–	–
Brak danych	0,9	–	0,9	0,8	1,3	0,6	0,8
Razem	100	100	100	100	100	100	100
V Cramera	V = 0,105; p –		V = 0,166; p –		V = 0,208; p < 0,001		

Należy podkreślić, że środowiska miejskie, a środowiska wiejskie lub małomiasteczkowe¹¹ zawsze zachowywały różnice w religijności. Wskazują na tę różnicę między innymi badania prowadzone nad młodzieżą u progu lat dziewięćdziesiątych¹².

¹¹ Różnice postaw wobec wiary wynikające z miejsca zamieszkania ukazują badania nad młodzieżą z 1997 r. Mieszkańcy wsi i małych miast częściej deklarują się jako głęboko wierzący i wierzący niż mieszkańcy dużych miast. Por. K. Pawlina, *Młodzież polska przelomu wieków*, Warszawa 1998, s. 18–19.

¹² Środowisko miejskie i wiejskie pod względem religijności zachowuje różnice. Przyjmując podział na: 1) głęboko wierzących i wierzących, 2) niezdecydowanych oraz 3) obojętnych i niewierzących, można wykazać różnice w religijności tych środowisk. „Pierwsza grupa w środowisku wiejskim wynosi 90,3%, podczas gdy w mieście tylko 75,8%. Na wsi jest tylko 7,8% niezdecydowanych, w mieście aż 18,1%. Niewierzący i obojętni stanowią 2,0% na wsi i 5,8% w mieście”. Zob. J. Bogusz, *Młodzież polska u progu lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 1991, s. 114. Postawy młodzieży, gdzie najliczniejszą grupą są wierzący (72,8%), a kolejną liczną wątpiący i poszukujący (24,6%) obserwujemy w badaniach K. Ryczana, *Postawy wobec wierzeń religijnych. Studium socjologiczne w świetle badań międzygeneracyjnych*, w: „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 30 (1983), z. 6, s. 240.

Praktyki religijne są pierwszą konsekwencją przyjętej wiary i jej realizacji. Religijne praktyki chociaż nie stanowią najważniejszego kryterium całościowego stanu religijności, to jednak ze względu na ich związek z żywotnością religijną i powiązanie z konsekwencjami w przypadku ich zaniedbania, stanowią ważny element w ocenie stosunku do religii. Uczestnictwo w rytuałach i praktykach religijnych, było w Polsce zjawiskiem powszechnym w środowiskach miejskich i wiejskich¹³.

Zapytano zatem młodzież o ich stosunek do praktyk religijnych. Młodzież określała swoją postawę mając do dyspozycji cztery wskazane postawy, z których wybierała jedną najbliższą sobie.

Tab. 1.2. Autodeklaracja praktyk religijnych

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	
	N=209	N=27	N=106	N=128	N=74	N=161	
Praktykujący syst.	48,3	43,7	53,8	43,7	45,9	49,8	48,3
Praktykujący nies.	42,1	43,7	36,8	43,7	40,5	40,1	40,7
Praktykujący rzad.	9,1	10,9	8,5	10,9	12,2	8,8	9,7
Niepraktykujący	0,5	1,6	0,9	1,6	1,4	1,2	1,3
Brak danych	–	–	–	–	–	–	–
Razem	100	100	100	100	100	100	100
V Cramera	V = 0,213; p –		V = 0,101; p –		V = 0,056; p –		

Najwięcej uczniów spośród badanych jest takich, którzy praktykują systematycznie, kolejną grupą o podobnym wskaźniku są praktykujący niesystematycznie, a co dziesiąty uczeń praktykuje rzadko. Należy zaznaczyć, że nie ma większych różnic w postawach ankietowanych w kwestii praktyk religijnych. Zarówno płeć, jak i zmienna zamieszkania tylko w niewielkim stopniu różnicuje postawy uczniów. Różnice natomiast obserwujemy między młodszymi, którzy są systematyczniejsi, a starszymi rzadziej praktykującymi. Nawiązując do badań z lat 1991–1998, gdzie wskazano różnice w praktykach miejskich i wiejskich dowodząc, że większą wagę do praktyk przywiązują mieszkający

¹³ Por. J. Mariański, *Religijność w procesie przemian*, Warszawa 1991, s. 55–57.

poza środowiskiem miejskim¹⁴, należy zaznaczyć, że inaczej przedstawia się sytuacja w praktykach ankietowanej młodzieży. Różnica między mieszkańcami Otwocka a dojeżdżającymi, chociaż jest z przewagą systematycznych pośród dojeżdżających, to jednak jest nieznaczna.

W oparciu o kryteria wiary i autodeklarację praktyk religijnych dokonano typologii religijności i wyszczególniono trzy typy: I – wierzących systematycznych, II – wierzących niesystematycznych, III – obojętnych.

Tab. 1.3. Typologia religijności

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	
	N=209	N=27	N=106	N=128	N=74	N=161	N=236
Systematyczny	46,9	48,2	51,9	43,0	43,2	48,4	47,0
Niesystematyczny	34,0	22,2	27,4	36,7	27,1	35,4	32,5
Obojętny	19,1	29,6	20,7	20,3	29,7	16,2	20,5
Brak danych	–	–	–	–	–	–	–
Razem	100	100	100	100	100	100	100
V Cramera	V=0,099; p–		V=0,104; p–		V=0,159; p<0,05		

Najliczniejszą grupą są wierzący systematyczni, co trzeci uczeń to wierzący niesystematyczny, a co piąty obojętny. Obserwuje się więcej chłopców niż dziewcząt w grupie obojętnych i więcej dziewcząt niż chłopców pośród niesystematycznych. Im młodsi wiekowo, tym systematyczniejsi, a im starsi, tym bardziej niesystematyczni. Zdecydowanie więcej obojętnych obserwuje się pośród mieszkańców Otwocka niż pośród dojeżdżających. Siła związku w przypadku zmiennej zamieszkania przy kategoriach religijności utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,05$.

Badania z końca lat 80-tych i początku 90-tych wskazują na ważny element w życiu młodego człowieka, jakim są własne przemyślenia wpływające

¹⁴ Praktyki religijne w latach 1991–1998 w społeczeństwie polskim wskazywały na różnice ze względu na wiek i zamieszkanie. Wskaźnik praktyk u młodzieży w wieku 18–19 lat wynosi 59,3%, w miastach od 20 do 100 tysięcy 60,6%, i na wsi 69,9%. Por. J. Mariański, *Praktyki o charakterze pobożnościowym*, w: *Religijność Polaków 1991–1998*, Warszawa 2001, s. 104.

Tab. 1.4. Postawa wiary – hierarchia

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności			Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	I	II	III	
	N = 205	N = 26	N = 105	N = 124	N = 71	N = 159	N = 111	N = 77	N = 43	N = 231
Osobiste przemyślenia	74,1	61,5	71,4	73,4	71,8	73,0	76,6	72,7	62,8	72,7
Uczęszczanie do kościoła	65,8	42,3	68,6	58,9	59,1	65,4	74,8	58,4	41,9	63,2
Wpływ lektur	3,9	–	4,8	2,4	7,0	1,9	2,7	5,2	2,3	3,5
Tradycja i wychowanie w rodzinie	81,9	73,1	81,9	79,8	83,1	79,9	80,2	84,4	76,7	80,9
Przeżycia i doświadczenia	30,2	19,2	28,6	29,0	23,9	31,4	28,8	27,3	32,6	29,0
Tradycja sąsiedzka, śród.	5,8	7,7	5,7	6,4	8,4	5,0	6,3	6,5	4,6	6,1
Inne	0,5	–	0,9	–	–	0,6	0,9	–	–	0,4
Brak danych	0,5	11,5	1,9	1,6	1,4	1,9	–	1,3	7,0	1,7

Uwaga: Wielkości nie sumują się do 100 ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru.

na postawę wobec wiary. Takie motywacje zaobserwowano w badaniach prowadzonych nad zmianami w światopoglądzie młodzieży i studentów, wskazując na przyczyny postaw ateistycznych¹⁵. W postawach wobec wiary człowiek kieruje się motywacjami, które często są skomplikowane i przenikają, a nawet dominują całe życie religijne osoby¹⁶. Jak zauważa J. Majka, przemiany, w jakich uczestniczy człowiek przyczyniają się do swoistej ewolucji typów motywacji religijnej z tendencją dominowania doskonalszych i bardziej świadomych¹⁷.

Zapytano zatem ankietowaną młodzież o to, co najbardziej wpłynęło na postawę zajmowaną przez nich wobec wiary. Ankietowani wybierali kilka ze wskazanych czynników.

Młodzież w zdecydowanej większości wskazała na tradycję i wychowanie w domu rodzinnym jako bardzo ważny czynnik wpływający na ich postawy wobec wiary. Często ankietowani wskazywali również na osobiste przemyślenia, nieco rzadziej na uczęszczanie do Kościoła oraz osobiste przeżycia i doświadczenia. Jedynie uczęszczanie do Kościoła różnicuje postawy w przypadku zmiennej płci, gdzie dziewczęta wskazywały na ten element częściej niż chłopcy z ponad 20% przewagą i młodsi częściej niż starsi wiekowo. Zarówno wpływ lektur, jak i środowisko oraz tradycja sąsiedzka nie mają większego znaczenia w kształtowaniu się postaw ankietowanych wobec wiary, z tą tylko różnicą, że wpływ tradycji sąsiedzkiej i środowiska, w jakim żyją, częściej i to prawie dwukrotnie są podkreślane przez ankietowanych, niż wpływ lektur przez nich czytanych.

Biorąc pod uwagę powyższe dane uzyskane w ankiecie, a dotyczące autodeklaracji wiary, stosunku do praktyk religijnych i wpływu pewnych czynników na postawy wiary, zapytano respondentów o opinie na temat religii oraz jej miejsca i znaczenia w życiu.

¹⁵ Ankietowani wskazywali na czynniki, które wpłynęły, ewentualnie zadecydowały o ich postawie wobec religii, a co za tym idzie i praktyk religijnych. Były to: 1) osobiste przekonania i przemyślenia, 2) zniechęcenie do duchowieństwa i Kościoła oraz rzadziej, 3) wpływ lektury, wpływ środowiska (w tym pracy zawodowej) oraz przeżycia i doświadczenia życiowe. Por. J. Marjański, *Kondycja religijna i moralna młodych Polaków*, Kraków 1991, s. 23.

¹⁶ Por. W. Piwowarski, *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*, Warszawa 1977, s. 129; Zob. A. Inkeles, D. N. Smith, *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*, w: *Tradycja i nowoczesność*, red. J. Karczewska, J. Szacki, Warszawa 1984, s. 446n.

¹⁷ Por. J. Majka, *Przemiany społeczne, a religijność*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, red. B. Bejze, t. IV, Warszawa 1970, s. 171.

Tab. 1.5. Opinia na temat religii oraz jej miejsca i znaczenia w życiu

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności			Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	I	II	III	
	N=209	N=27	N=106	N=128	N=74	N=161	N=111	N=77	N=48	N=236
Religia jest bardzo potrzebna	35,4	7,4	31,3	33,6	24,3	36,0	48,6	26,0	4,2	32,2
Religia jest potrzebna	59,8	88,9	64,1	61,7	70,2	59,7	49,5	70,1	83,3	63,1
Religia jest niepotrzebna	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Religia jest szkodliwa	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Ani potrzebna, ani szkodliwa	2,9	3,7	2,8	3,1	2,8	3,1	1,0	1,3	10,4	3,0
Brak danych	1,9	–	1,8	1,6	2,7	1,2	1,0	2,7	2,1	1,7
Razem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
V Cramera	V = 0,196; p < 0,01		V = 0,029; p –		V = 0,116; p –		V = 0,294; p < 0,001			

Rozpoczynając opis uwagę zwraca szczególnie fakt, że w badanej populacji młodych ludzi nie ma ani jednej osoby, która uważałaby, że religia jest niepotrzebna, albo nawet szkodliwa. Respondenci zgodnie stwierdzają, że religia jest potrzebna i bardzo potrzebna. Zarówno zmienna płci, jak i zmienna zamieszkania wykazuje różnice, gdzie dziewczęta częściej niż chłopcy uważają, że religia jest bardzo potrzebna i podobnie dojeżdżający w stosunku do mieszkańców Otwocka¹⁸. Siła związku przy pytaniu o opinię na temat religii oraz jej miejsca i znaczenia w życiu, w przypadku zmiennej płci wykazuje zależność na poziomie istotności $p < 0,001$. Również systematyczni są zdania, że religia jest bardzo potrzebna częściej niż niesystematyczni i zdecydowanie częściej niż obojętni. Siła związku w tym wypadku utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,001$. Wiek młodzieży nie różnicuje postaw wobec tej kwestii.

Oprócz wskazanych do wyboru odpowiedzi w tym pytaniu młodzież miała możliwość uzasadnienia swojego stanowiska.

Ponad 67% ankietowanych podaje uzasadnienie do wybranej przez siebie odpowiedzi, blisko 33% unika odpowiedzi bądź w uzasadnieniu daje odpowiedź: nie wiem. Tych ostatnich jest kilka.

Starsi wiekowo i dziewczęta częściej potrafią uzasadnić potrzebę religii niż młodszy wiekowo i chłopcy. Siła związku przy uzasadnieniu opinii na temat religii oraz jej miejsca i znaczenia w życiu, a zmienną płci wykazuje zależność i utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,05$. Zależność obserwuje się również w przypadku zmiennej typu religijności, gdzie siła związku utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,02$. Systematyczni częściej niż mniej systematyczni potrafili uzasadnić swoją opinię na temat religii i jej miejsca w życiu.

Pośród uzasadniających odpowiedzi najczęściej pojawiały się takie, które sięgały do sensu życia ludzkiego. Oto niektóre: Religia jest potrzebna, gdyż określa sens życia (Dz. l. 18); bo człowiek musi w coś wierzyć (Dz. l. 15); po prostu jest potrzebna (Dz. l. 16); nadaje sens życiu (Dz. l. 18) i kształtuje postawy człowieka (Ch. l. 16); pomaga odnaleźć siebie (Dz. l. 17); religia to punkt zaczepienia (Dz. l. 18); mamy do czego dążyć, mamy cel w życiu (Dz. l. 19); bo potrzebne są wyższe wartości (Dz. l. 18); jest podstawą życia (Dz. l. 19); pomaga odnaleźć się w świecie (Dz. l. 16). Człowiekowi potrzebny jest ktoś, w kogo mógłby wierzyć, kto byłby jego ideałem i taką rolę spełnia Bóg (Dz. l. 17); bo podtrzymuje wiarę w Boga (Dz. l. 18), pomaga w trudnych chwilach (Dz. l. 15); podnosi na duchu (Dz. l. 16); każdy powinien w coś wierzyć (Dz. l. 15); musi mieć człowiek Kogoś nad sobą, do kogo można się odwołać i pożalić (Dz. l. 16); bez religii życie nie ma sensu (Dz. l. 16). Religia jest potrzebna tak jak prawo i trzeba jej przestrzegać (Ch. l. 16). Jest potrzebna,

¹⁸ Podobne różnice w opiniach na temat miejsca religii w życiu pomiędzy dziewczętami a chłopcami zachodzą w środowisku młodzieży Lublina. Por. P. Brożek, *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym*, dz. cyt., s. 50.

Tab. 1.6. Uzasadnienie do pytania: Opinia na temat religii oraz jej miejsce i znaczenie w życiu

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności			Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	I	II	III	
	N = 209	N = 27	N = 106	N = 128	N = 74	N = 161	N = 111	N = 77	N = 48	N = 236
Tak	69,4	51,8	64,1	70,3	67,6	67,1	73,9	67,5	52,1	67,4
Nie	30,6	48,1	35,8	29,7	32,4	32,9	26,1	32,5	47,9	32,6
Brak danych	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
V Cramera	V = 0,119; p < 0,05		V = 0,065; p –		V = 0,006; p –		V = 0,175; p < 0,02			

bo czym jest człowiek w nic nie wierzący? (Dz. l. 16). Powinien człowiek w coś wierzyć, bo jest jakaś Siła kierująca tym światem (Dz. l. 16). Religia jest motorem życia i pomaga w przeżywaniu samotności (Dz. l. 17); bez wiary nie można żyć (Dz. l. 16). Potrzebna, bo inaczej byłby na świecie chaos i więcej zabójstw (Dz. l. 15), stanowi fundament człowieka i jego rodziny (Dz. l. 17); religia i wiara wyznaczają cele w życiu człowieka (Dz. l. 17).

Znajduje się odpowiedzi, które wskazują na religię jako tę, która ma wpływ na kształtowanie się postaw człowieka i jego moralności. Najczęściej pojawiające się to: religia kształtuje postawy i moralność ludzi (Ch. l. 16); kieruje naszym życiem i wpływa na nie (Dz. l. 17); pomaga i jest to tradycja (Dz. l. 18); ma wpływ na osobowość człowieka (Dz. l. 17); pomaga w dobrym przeżyciu swojego życia (Ch. l. 16); jest potrzebna, ponieważ na świecie jest coraz więcej bezprawia (Dz. l. 18); jednoczy ludzi (Dz. l. 18); ma wpływ na wychowanie człowieka (Dz. l. 18); kształtuje stosunek do innych (Ch. l. 16); wyznacza postępowanie (Ch. l. 15); uczy, jak żyć i pomaga w podejmowaniu decyzji (Dz. l. 18); uczy człowieka, co jest dobre, a co złe (Dz. l. 17); daje wzorce postępowania (Dz. l. 16); i przyczynia się do podtrzymania tradycji (Dz. l. 18); uczy miłości i sprawiedliwości (Dz. l. 18).

Pośród odpowiedzi znajdujemy również takie, które wskazują na religię jako etap do poznania i spotkania się z Bogiem, drogę do zbawienia i szczęścia: religia uświadamia nas o istnieniu Boga, który stworzył świat i człowieka (Dz. l. 17); pomaga w dobrym przeżyciu swojego życia (Dz. l. 18); pomaga w zdobyciu zbawienia (Dz. l. 15); prowadzi do Boga, do szczęścia (Dz. l. 18). Religia jest po to, by przekonywać ludzi, że jest Bóg (Dz. l. 15), daje nadzieję życia po śmierci (Dz. l. 17); bo nauka Jezusa Chrystusa jest jedyną prowadzącą do szczęścia i miłości (Dz. l. 15).

Jest również grupa ankietowanych odpowiadających, że religia wyznacza postępowanie i daje poczucie bezpieczeństwa: religia nadając sens życiu, wyznacza stosunek do bliźnich i postępowanie w życiu (Dz. l. 16); pomaga inaczej patrzeć na świat i ludzi (Dz. l. 17); prowadzi człowieka po życiu (Dz. l. 19). Religia jest potrzebna, aby mieć w kimś oparcie (Dz. l. 17); dzięki religii człowiek potrafi więcej rzeczy rozumieć i bardziej kochać (Dz. l. 18); bo człowiek wierzący czuje się bezpieczny (Dz. l. 17); normuje relacje międzyludzkie (Dz. l. 17); sprawia, że zawsze jest nadzieja (Dz. l. 16).

Pośród wielu odpowiedzi motywujących potrzebę religii możemy odnaleźć również takie, jak: religia jest potrzebna, by czerpać siłę od Boga (Ch. l. 17); bo stanowi fundament naszego narodu (Dz. l. 17); jest potrzebna do poszerzenia wiedzy (Dz. l. 17).

Pośród uczniów, którzy zakreślili odpowiedź: ani potrzebna, ani szkodliwa, rzadko pojawiało się uzasadnienie, a jeżeli już to typu: religia nie jest najważniejsza w życiu (Dz. l. 16), nie wiem (Ch. l. 17).

Zapytano respondentów również o stosunek do religii.

Tab. 1.7. Stosunek do religii

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności			Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	I	II	III	
	N = 209	N = 27	N = 106	N = 128	N = 74	N = 161	N = 111	N = 77	N = 48	
Sprawa całkowicie prywatna	45,9	37,0	50,0	40,6	55,4	40,4	30,6	44,2	79,2	44,9
Sprawa prywatna, ale...	46,9	51,8	44,3	50,0	40,5	50,3	59,5	48,0	18,7	47,5
Chciałbym, aby tak samo wierzyli inni	6,7	11,1	5,7	8,6	4,0	8,7	9,0	7,8	2,1	7,2
Skłonny narzucać poglądy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Brak danych	0,5	–	–	0,8	–	0,6	0,9	–	–	0,4
Razem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
V Cramera	V = 0,071; p–		V = 0,097; p–		V = 0,147; p–		V = 0,259; p–			

Zagadnienie stosunku badanej populacji do religii rysuje podział na dwie grupy. Pierwsza, która wskazuje na religię jako sprawę prywatną, ale z uwzględnieniem jeszcze innych elementów i druga (niewiele mniejsza) uważająca, że jest to sprawa całkowicie prywatna¹⁹. Częściej jednak młodszy niż starsi wiekowo wskazują na religię jako sprawę całkowicie prywatną, podobnie mieszkańcy Otwocka w stosunku do dojeżdżających i obojętni do niesystematycznych oraz zdecydowanie częściej w relacji z systematycznymi.

Sumując, należy podkreślić, że zachodzi różnica zarówno w kwestii postawy wobec wiary, jak i religii pomiędzy mieszkańcami Otwocka a osobami dojeżdżającymi do szkoły. Dojeżdżający częściej deklarują się jako głęboko wierzący i wierzący niż ich koledzy i koleżanki z Otwocka częściej wyrażający swoje niezdecydowanie. Uczniowie pochodzący z Otwocka kładą większy nacisk na prywatność w stosunku do religii, natomiast dojeżdżający oprócz tego elementu zauważają jeszcze inne czynniki. Podział wiekowy przyjęty w badaniach również różnicuje postawy ankietowanych. Starsi mają już ukształtowane postawy wobec wiary i religii, natomiast młodszy częściej odznaczają się niezdecydowaniem. Dziewczęta są systematyczniejsze w praktykach religijnych niż chłopcy i bardziej zwracają uwagę na tradycje w domach rodzinnych.

2. Postawy wobec katolickiego wyznania wiary

Katolickie wyznanie wiary jest ujęciem zasadniczych prawd wiary, których wyznawanie wskazuje, że człowiek podziela świadomie wiarę Kościoła. Przyznanie się do wyznawania prawd zawartych w Credo jest świadectwem życia, postawą osoby wobec życiowych sytuacji i świadczy o jakości wiary oraz życia tej osoby. Od akceptacji prawd ustalonych przez Magisterium Kościoła²⁰ zależy pełna przynależność do wspólnoty Kościoła. Katolickie Credo odnosi się do podstawowych i najistotniejszych kwestii wiary takich, jak: istnienie Boga i Jezusa Chrystusa jako Zbawcy, życia pozagrobowego, nagrody i kary wiecznej, odpuszczenia grzechów. Uznawanie tych prawd i życie według nich stanowi ważny element religijności. Kościół przekazuje swoją doktrynę, interpretuje i modyfikuje oraz wymaga jej akceptacji²¹. Zmiany, jakie

¹⁹ Podobne postawy obserwujemy u młodzieży z badań K. Ryczana, gdzie respondenci odpowiadali, że religia to sprawa prywatna, ale... (50,1%), oraz to sprawa całkowicie prywatna (35,0%). Por. K. Ryzan, *Studium socjologiczne w świetle badań międzygeneracyjnych*, w: „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 30 (1983), z. 6, s. 241.

²⁰ KDK 14.

²¹ Dla porównania badania prowadzone nad młodzieżą przez J. Marińskiego ukazują tendencje młodych Polaków z końca lat osiemdziesiątych i początku dziewięćdziesiątych w relacji do Credo katolickiego. Z badań wynika, że „81,1% badanych wierzy,

towarzyszą człowiekowi, a szczególnie w dobie szybkiej technicyzacji²² i w następstwie upadku systemu totalitarnego, jakim był komunizm, mają swoje reperkusje w postawach wobec prawd wiary. Ateizm propagowany przez komunistyczną indoktrynację, który poddawał w wątpliwość prawdy wiary i w ogóle religię wskazując, że nie ma ona charakteru „naukowości”, pozostawił jednak swoje piętno w mentalności ludzi wobec wielu prawd wiary: stworzenie świata i człowieka przez Boga, nieśmiertelność duszy, sprawiedliwość i miłosierdzie Boże, życie pozagrobowe i inne²³.

Zapytano zatem respondentów o ich postawę wobec tych prawd wskazując do wyboru trzy możliwości: wierzę, wątpię, nie wierzę. Następnie mając na uwadze tendencje racjonalizacji postawiono pytanie o zgodność przyjętych prawd wiary z nauką.

że istnieje Siła Wyższa od człowieka, która rządzi światem (4,1% – nie wierzy, 13,7% – nie ma zdania i 1,2% – brak odpowiedzi), jednak w Boga Osobowego wierzy tylko 58,1% respondentów (12,7% – nie wierzy, 26,0% – nie ma zdania, 3,2% – brak odpowiedzi). Część więc młodych ludzi aprobujących istnienie Siły Wyższej, ducha, Absolutu – nie przypisuje mu cech osobowych, czyli wyznaje deizm, panteizm itp. Stanowiska światopoglądowe, kwestionując istnienie uosobionej Istoty Najwyższej. Być może posiadają ci «jakoś» jeszcze wierzący bardzo niejasne i abstrakcyjne pojęcie Boga. Na tym tle pewną niekonsekwencją są stosunkowo wysokie wskaźniki twierdzenia, że Bóg jest jeden w trzech osobach (71,7% – tak, 9,3% – nie, 18,1% – brak zdania, 0,9% – brak odpowiedzi), że Bóg jest stwórcą świata (78,1% – tak, 7,7% – nie, 13,0% – brak zdania, 1,2% – brak odpowiedzi) i stwórcą człowieka (69,9% – tak, 9,4% – nie, 18,2% – brak zdania, 2,5% – brak odpowiedzi). Wysoki stopień akceptacji uzyskiwają dogmaty chrystologiczne. Dla 63,5% badanych Jezus Chrystus jest Bogiem, dla 18,0% – Bogiem i człowiekiem, dla 4,8% wybitną postacią historyczną, dla 4,2% – postacią legendarną, mitem (4,3% – brak zdania, 5,3% brak odpowiedzi). Według opinii 83,7% badanych młodych ludzi, Bóg stał się człowiekiem i umarł na krzyżu za wszystkich ludzi (5,6% – nie wierzy, 10,4% – brak zdania, 0,3% – brak odpowiedzi). Wyraźnie niższy stopień akceptacji uzyskiwają dogmaty eschatologiczne. W to, że po śmierci ludzie zmartwychwstaną z duszą i ciałem na Sądzie Ostatecznym, wierzy 31,9% badanych; 43,0% – że będą żyć tylko dusze ludzkie, 2,6% – że po śmierci nie może żyć ani dusza ani ciało, 3,4% – że nie będzie żadnego Sądu Ostatecznego (17,6% – brak zdania, 1,6% – brak odpowiedzi). Dwie pierwsze odpowiedzi można uznać za wyraz wiary w nieśmiertelność duszy ludzkiej (74,9%). W to, że po śmierci oczekuje człowieka wieczna nagroda lub kara, wierzy 67,7% badanych (9,4% – nie wierzy, 22,1% – brak zdania, 0,8% – brak odpowiedzi), w istnienie piekła – 51,3% (18,8% – nie wierzy, 28,8% – brak zdania, 1,2% – brak odpowiedzi)²³. Zob. J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodych Polaków*, Kraków 1991, s. 24.

²² Por. W. Piwowarski, *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*, Warszawa 1977, s. 41–42.

²³ Por. P. Brożek, *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym*, dz. cyt., s. 54–55.

Tab. 2.1. Wiara w poszczególne prawdy Credo

Prawdy wiary. Czy wierzy w:		Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności			Ogółem
		Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	I	II	III	
		N = 209	N = 27	N = 106	N = 128	N = 74	N = 161	N = 111	N = 77	N = 48	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Istnienie Boga	wierzę	94,2	100	94,3	95,3	91,9	96,3	100	97,4	79,2	94,9
	wątpię	5,3	–	5,7	3,9	6,8	3,7	–	1,3	20,8	4,7
	nie wierzę	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	brak danych	0,5	–	–	0,8	1,3	–	–	1,3	–	0,4
Że Jezus Chrystus jest Bogiem i człowiekiem	wierzę	92,3	96,3	90,6	94,5	89,2	94,4	99,1	94,8	75,0	92,8
	wątpię	7,7	–	9,4	4,7	10,8	5,0	0,9	5,2	22,9	6,8
	nie wierzę	–	3,7	–	0,8	–	0,6	–	–	2,1	0,4
	brak danych	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kościół święty	wierzę	88,0	77,8	90,6	84,4	83,8	88,2	94,6	93,5	58,3	86,9
	wątpię	10,5	11,1	8,5	11,7	10,8	10,6	3,6	6,5	33,3	10,6
	nie wierzę	0,5	11,1	0,9	2,3	4,0	0,6	–	–	8,3	1,7
	brak danych	1,0	–	–	1,6	1,3	0,6	1,8	–	–	0,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa	wierzę	96,2	96,3	97,2	95,3	94,6	96,9	100	98,8	83,3	96,2
	wątpię	3,8	3,7	2,8	4,7	5,4	3,1	–	1,3	16,7	3,8
	nie wierzę	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	brak danych	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Ducha Świętego	wierzę	90,4	92,6	86,8	93,7	86,5	92,5	96,4	94,8	70,8	90,7
	wątpię	8,6	7,4	11,3	6,2	12,2	6,8	3,6	5,2	25,0	8,5
	nie wierzę	0,5	–	0,9	–	–	0,6	–	–	2,1	0,4
	brak danych	0,5	–	0,9	–	1,3	–	–	–	2,1	0,4
Że Maryja jest Matką Bożą	wierzę	97,1	96,3	96,2	97,7	93,2	98,8	99,1	98,7	89,6	97,0
	wątpię	2,4	–	3,8	0,8	5,4	0,6	0,9	1,3	6,2	2,1
	nie wierzę	–	3,7	–	0,8	–	0,6	–	–	2,1	0,4
	brak danych	0,5	–	–	0,7	1,3	–	–	–	2,1	0,4
Zmartwychwstanie ciał	wierzę	67,9	74,1	66,0	71,1	62,1	71,4	80,2	63,6	50,0	68,6
	wątpię	26,8	22,2	31,1	21,9	31,1	24,2	15,3	33,8	39,6	26,3
	nie wierzę	4,3	3,7	2,8	5,5	6,8	3,1	2,7	2,6	10,4	4,2
	brak danych	1,0	–	–	1,5	–	1,2	1,8	–	–	0,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Najświętszy Sakrament	wierzę	88,5	88,9	85,8	91,4	79,7	92,5	99,1	92,2	58,3	88,6
	wątpię	10,5	–	12,3	6,2	18,9	5,0	–	7,8	33,3	9,2
	nie wierzę	0,5	11,1	0,9	2,3	1,3	1,9	–	–	8,3	1,7
	brak danych	0,5	–	0,9	–	–	0,6	0,9	–	–	0,4
Odpuszczenie grzechów	wierzę	94,3	85,2	95,3	91,4	89,2	95,0	96,4	98,7	77,1	93,2
	wątpię	4,8	7,4	3,8	6,2	8,1	3,7	2,7	1,3	16,7	5,1
	nie wierzę	–	3,7	–	0,8	1,3	–	–	–	2,1	0,4
	brak danych	0,9	3,7	0,9	1,6	1,3	1,2	0,9	–	4,1	1,3
Życie pozagrobowe	wierzę	65,5	63,0	67,0	64,8	63,5	65,8	75,7	61,0	47,9	65,2
	wątpię	27,3	33,3	29,2	25,8	28,4	27,9	19,8	33,8	37,5	28,0
	nie wierzę	5,7	–	3,8	6,2	6,8	4,3	2,7	3,9	12,5	5,1
	brak danych	1,4	3,7	–	3,1	1,3	1,9	1,8	1,3	2,1	1,7
Nieomyślność papieża	wierzę	45,0	29,6	41,5	45,3	35,1	47,2	49,5	40,3	33,3	43,2
	wątpię	45,4	33,3	47,2	41,4	44,6	44,1	45,0	51,9	29,2	44,1
	nie wierzę	8,1	37,0	10,4	11,7	18,9	7,4	4,5	7,8	33,3	11,4
	brak danych	1,4	–	0,9	1,6	1,3	1,2	0,9	–	4,2	1,3

Tabela 2.2. Współczynniki dla zmiennych do tabeli 2.1.

Współczynniki dla pytań	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności	
	V =	P <	V =	P <	V =	P <	V =	P <
Istnienie Boga	0,080	–	0,040	–	0,068	–	0,275	0,001
Że Jezus Chrystus jest Bogiem i człowiekiem	0,204	0,01	0,110	–	0,116	–	0,254	0,001
Kościół święty	0,263	0,05	0,080	–	0,125	–	0,329	0,001
Zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa	0,002	–	0,048	–	0,056	–	0,241	0,001
Duch Święty	0,028	–	0,118	–	0,100	–	0,237	0,001
Że Maryja jest Matką Bożą	0,189	0,01	0,118	–	0,161	0,05	0,140	0,01
Zmartwychwstanie ciał	0,038	–	0,114	–	0,115	0,01	0,208	0,001
Najświętszy Sakrament	0,282	0,001	0,116	–	0,222	0,001	0,364	0,001
Odpuszczenie grzechów	0,190	0,01	0,084	–	0,136	0,05	0,218	0,001
Życie pozagrobowe	0,091	–	0,065	–	0,052	–	0,186	0,001
Nieomyślność papieża	0,288	0,001	0,057	–	0,180	0,05	0,262	0,001

Odpowiedzi ankietowanych wobec poszczególnych prawd Credo zasze-regowano do następujących kategorii prawd. Pierwsza – dotycząca wiary w Trójcę Świętą, druga – dotycząca Kościoła, sakramentów oraz Matki Bożej, trzecia – dotycząca rzeczy ostatecznych oraz nieomylności papieża.

Do kategorii prawd wiary w Trójcę Świętą zalicza się postawy uczniów dotyczące: wiary w istnienie Pana Boga, zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa, wiary w człowieczeństwo i bóstwo Jezusa Chrystusa, wiary w Ducha Świętego. Do kategorii prawd dotyczących Kościoła, sakramentów i Matki Bożej zalicza się postawy uczniów wobec: Kościoła, sakramentu pokuty i pojednania, Najświętszego Sakramentu oraz wiary w to, że Maryja jest Matką Bożą²⁴. Natomiast do kategorii prawd dotyczących rzeczy ostatecznych oraz papieża zalicza się postawy uczniów wobec: zmartwychwstania ciał, życia pozagrobowego, nieomylności papieża²⁵.

Ankietowani wykazują silną wiarę w przypadku takich prawd, jak: istnienie Pana Boga, zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa, Bóstwa i człowieczeństwa Jezusa Chrystusa, Boże macierzyństwo Maryi, odpuszczenie grzechów. Wiarę z pojawiającymi się wątpliwościami obserwuje się w przypadku wiary w Ducha Świętego, Najświętszy Sakrament, Kościół święty. Natomiast silną tendencję wątpliwości i postawy niewiary respondenci wykazują w przypadku takich prawd, jak: zmartwychwstanie ciał, życie pozagrobowe i szczególnie nieomylność papieża.

Zmienna płci różnicuje postawy respondentów, gdzie dziewczęta wykazują częściej niż chłopcy wątpliwości w wierze w człowieczeństwo i Bóstwo Jezusa Chrystusa. Siła związku utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,01$. Chłopcy wykazują słabszą wiarę niż dziewczęta w Kościół święty i zdecydowanie częściej przejawiają postawy niewiary, gdzie siła związku wykazuje zróżnicowanie na poziomie istotności $p < 0,05$. Chłopcy w przeciwieństwie do dziewcząt, które wykazują silną wiarę w to, że Maryja jest Matką Bożą przejawiają tendencje niewiary, a siła związku utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,01$. Podobne postawy

²⁴ Silna wiara w Matkę Bożą wpływa z kultu, jaki społeczeństwo polskie przejawia wobec Matki Bożej. Pytanie w kwestii praktyk religijnych postawione dorosłym, którzy odpowiadali w imieniu całej rodziny, gdzie między innymi zapytano o praktykowanie nabożeństw majowych i nabożeństw różańcowych ukazało, że w granicach 50–56% respondentów odpowiedziało, iż w ich rodzinach praktykuje się te właśnie nabożeństwa. W stosunku do innych nabożeństw jest to duży odsetek wiernych, którym jest bliskie nabożeństwo związane z osobą Matki Bożej. Zob. J. Mariański, *Praktyki religijne o charakterze pobożnościowym*, w: *Religijność Polaków 1991–1998*, Warszawa 2001, s. 103–104.

²⁵ Problematyka dogmatów i stosunek młodzieży do tychże dogmatów wskazuje na niski poziom znajomości i rozumienia zwłaszcza niektórych dogmatów. Zob. E. Ciupak, *Religijność młodego Polaka*, Warszawa 1984, s. 88–108; por. H. Seweryniak, *Świadectwo i sens*, Płock 2001, s. 511–516.

obserwuje się w postawach wobec Najświętszego Sakramentu, gdzie chłopcy wskazywali na niewiarę w tej kwestii. Siła związku na poziomie $p < 0,001$. Silniejszą wiarę w odpuszczenie grzechów objawiają dziewczęta niż chłopcy, gdzie siła związku kształtuje się na poziomie istotności $p < 0,01$. Nieomyślność papieża jest prawdą, wobec której chłopcy zdecydowanie częściej niż dziewczęta wykazują niewiarę. Siła związku w tym przypadku na poziomie istotności $p < 0,001$.

Zmienna wieku w kwestii prawd zawartych w Credo nie różnicuje postaw uczniów na poziomie istotności. Natomiast różnice obserwuje się w przypadku zmiennej zamieszkania. Mieszkańcy Otwocka wykazują słabszą wiarę w to, że Matka Najświętsza jest Matką Bożą i mają więcej w tej kwestii wątpliwości niż dojeżdżający. Siła związku kształtuje się na poziomie istotności $p < 0,05$. W zmartwychwstanie ciał silniejszą wiarę zaznaczyli dojeżdżający do szkoły uczniowie, podczas gdy mieszkańcy Otwocka mają zdecydowanie więcej wątpliwości i przejawiają postawy niewiary. Siła związku na poziomie $p < 0,01$. Podobnie kształtują się postawy wiary wobec Najświętszego Sakramentu, gdzie dojeżdżający wykazują zdecydowanie silniejszą wiarę niż mieszkańcy Otwocka. Siła związku na poziomie istotności $p < 0,001$. Więcej wątpliwości w kwestii odpuszczenia grzechów mają mieszkańcy Otwocka, podczas gdzie dojeżdżający wykazują silniejszą wiarę, a siła związku kształtuje się na poziomie istotności $p < 0,05$. Silną niewiarę przejawiają mieszkańcy Otwocka przy prawdziwości nieomyślności papieża, podczas gdy dojeżdżający częściej wskazywali, że wierzą. Siła związku na poziomie $p < 0,05$.

Typ religijności różnicuje postawy respondentów we wszystkich poszczególnych prawdach wiary. Im bardziej systematyczni, tym bardziej wierzący w poszczególne prawdy, a im mniej systematyczni, tym częściej przejawiający wątpliwości oraz niewiarę w niektórych kwestiach. Siła związku we wszystkich poszczególnych prawdach wiary kształtuje się na poziomie istotności $p < 0,001$. Wyjątek stanowi wiara w to, że Maryja jest Matką Bożą, gdzie $p < 0,01$.

Należy zaznaczyć, że ankietowani wykazują silną wiarę w kategorii prawd dotyczących Trójcy Świętej. Wątpliwości najczęściej towarzyszą w postawach w kategorii prawd dotyczących: Kościoła, sakramentów, Matki Bożej. Natomiast najwięcej wątpliwości i postawy niewiary ankietowanych obserwuje się w kategorii prawd rzeczy ostatecznych i nieomyślności papieża.

Prawda o nieomyślności papieża, która nie jest ujęta w Składzie Apostolskim została umieszczona pośród prawd wiary jako jeden z dogmatów Kościoła, gdzie zauważamy, jak akceptacja tegoż dogmatu sprawia trudność ankietowanym. Taki stan rzeczy wynika ze słabej znajomości prawdy o nieomyślności papieża²⁶.

Po uzyskaniu odpowiedzi na pytania dotyczące poszczególnych prawd wiary, zapytano ankietowanych o to, czy wszystkie są aktualne i ważne w ich życiu.

²⁶ Wątpliwości w przyjmowaniu takich prawd jak: zmartwychwstanie ciał, nieomyślność papieża w stosunku do pozostałych obserwuje się w innych badaniach

Tab.2.3. Zdanie o prawdach wiary

	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności			Ogółem
	Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	I	II	III	
	N = 209	N = 27	N = 106	N = 128	N = 74	N = 161	N = 111	N = 77	N = 48	
Wszystkie są aktualne i ważne	80,4	77,8	80,2	80,5	74,3	82,6	94,6	81,8	43,7	80,1
Tylko niektóre są aktualne	17,2	22,2	16,0	18,7	23,0	15,5	5,4	15,6	50,0	17,8
Brak danych	2,4	–	3,8	0,8	2,7	1,9	–	2,6	6,2	2,1
Razem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
V Cramera	V = 0,038; p –		V = 0,030; p –		V = 0,093; p –		V = 0,464; p < 0,001			

Ponad 80% uczniów zgadza się z tym, że wszystkie prawdy wiary są aktualne i ważne w ich życiu. Natomiast prawie 18% ankietowanych uważa, że tylko niektóre są aktualne. Systematyczni, niesystematyczni i osoby dojeżdżające do szkoły najczęściej wskazywały na aktualność i ważność wszystkich dogmatów. Na odpowiedź, że tylko niektóre prawdy wiary są aktualne, wskazywali zwłaszcza obojętni, mieszkańcy Otwocka i chłopcy. Siła związku pomiędzy zdaniem o prawdach wiary a typem religijności kształtuje się na poziomie istotności $p < 0,001$. Im bardziej systematyczni respondenci, tym częściej wskazujący na aktualność prawd wiary, a im mniej, tym częściej, że tylko niektóre z nich są aktualne i ważne w życiu.

Wskazując na poszczególne elementy Credo zapytano respondentów o to, czy ich zdaniem istnieje zgodność poszczególnych prawdy wiary z nauką.

Ankietowani najczęściej godzą z nauką następujące artykuły Credo: miłosierdzie Boże, opatrność Bożą, sprawiedliwość Bożą. Natomiast w kwestii istnienia Pana Boga, stworzenia człowieka przez Boga często nie potrafią dać odpowiedzi, jak również wskazują (ich zdaniem) na niezgodność tych prawd z nauką. Życie pozagrobowe jest kwestią, która sprawia ankietowanym najwięcej trudności, gdzie najczęściej odpowiadają: „nie wiem”.

Zmienna płci różnicuje postawy uczniów. Dziewczeta częściej niż chłopcy godzą miłosierdzie Boże z nauką, gdzie siła związku utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,02$. Natomiast częściej niż chłopcy nie godzą z nauką kwestii życia pozagrobowego, gdzie chłopcy częściej nie potrafią udzielić na to pytanie odpowiedzi. Siła związku w tym przypadku na poziomie istotności $p < 0,05$.

Wiek różnicuje postawy respondentów tylko w przypadku sprawiedliwości Bożej. Starsi częściej niż młodszy nie godzą sprawiedliwości Bożej z nauką, a siła związku utrzymuje się na poziomie istotności $p < 0,05$.

Natomiast różnice w postawach we wszystkich kwestiach obserwuje się przy zmiennej zamieszkania. Im bardziej zamknięte środowisko zamieszkania, tym częściej uczniowie godzący z nauką poszczególne elementy Credo, a im bardziej otwarte – tym rzadziej. Znacznie częściej dojeżdżający niż mieszkańcy Otwocka łączą z nauką prawdy Credo: stworzenie człowieka przez Boga, opatrność Bożą, sprawiedliwość Bożą i życie pozagrobowe. Siła związku we wszystkich tych przypadkach wykazuje zróżnicowanie na poziomie istotności $p < 0,001$. Dojeżdżający częściej niż mieszkańcy Otwocka godzą z nauką istnienie Pana Boga. Siła związku na poziomie istotności $p < 0,02$. Podobnie miłosierdzie Boże dojeżdżający częściej niż mieszkańcy Otwocka godzą z nauką, a siła związku kształtuje się na poziomie istotności $p < 0,05$.

dotyczących głównie środowiska miejskiego. Postawa wobec niektórych prawd wiary jest różna od tych, jakie obserwuje się u badanej populacji. Zob. K. Ryczan, *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*, Lublin 1992, s. 68–69; por. P. Brożek, *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym*, dz. cyt., s. 58–59.

Tab. 2.4. Czy godzi z nauką poszczególne elementy Credo

Czy godzi z nauką:		Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności			Ogółem
		Dz.	Chł.	15–16	17–18	Otwock	Dojazd	I	II	III	
		N=209	N=27	N=106	N=128	N=74	N=161	N=111	N=77	N=48	N=236
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Istnienie Boga	tak	57,4	44,4	52,8	58,6	43,2	62,1	65,8	61,0	25,0	55,9
	nie	22,5	22,2	23,6	21,1	31,1	18,0	16,2	19,5	41,7	22,5
	nie mam zdania	19,6	25,9	21,7	19,5	24,3	18,6	17,1	18,2	31,2	20,3
	brak danych	0,5	7,4	1,9	0,8	1,3	1,2	0,9	1,3	2,1	1,3
Stworzenie człowieka przez Boga	tak	57,4	44,4	52,8	58,6	43,2	62,1	65,8	61,0	25,0	55,9
	nie	22,5	22,2	23,6	21,1	31,1	18,0	16,2	19,5	41,7	22,5
	nie mam zdania	19,6	25,9	21,7	19,5	24,3	18,6	17,1	18,2	31,2	20,3
	brak danych	0,5	7,4	1,9	0,8	1,3	1,2	0,9	1,3	2,1	1,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Opatrzność Bożą	tak	64,6	51,8	66,0	60,9	55,4	67,1	78,4	64,9	25,0	63,1
	nie	7,7	14,8	7,5	9,4	16,2	5,0	5,4	2,6	25,0	8,5
	nie mam zdania	24,9	29,6	21,7	28,1	23,0	26,1	16,2	27,3	43,7	25,4
	brak danych	2,9	3,7	4,7	1,6	5,4	1,9	–	5,2	6,2	3,0
Miłosierdzie Boże	tak	71,3	63,0	73,6	68,0	67,6	72,0	83,8	67,5	43,7	70,3
	nie	3,3	14,8	2,8	6,2	8,1	2,5	2,7	1,3	14,6	4,7
	nie mam zdania	23,0	22,2	19,8	25,0	20,3	24,2	11,7	29,9	37,5	22,9
	brak danych	2,4	–	3,8	0,8	4,0	1,2	1,8	1,3	4,2	2,1
Sprawiedliwość Bożą	tak	63,6	55,6	64,1	60,9	52,7	67,7	70,3	62,3	45,8	62,7
	nie	14,3	18,5	9,4	19,5	25,7	9,3	12,6	13,0	22,9	14,8
	nie mam zdania	20,6	22,2	22,6	19,5	17,6	22,4	16,2	23,4	27,1	20,8
	brak danych	1,4	3,7	3,8	–	4,0	0,6	0,9	1,3	4,2	1,7
Życie pozagrobowe	tak	51,2	48,1	52,8	50,0	52,7	50,3	59,5	46,7	37,5	50,8
	nie	16,7	7,4	15,1	15,6	24,3	11,8	12,6	14,3	25,0	15,7
	nie mam zdania	30,1	44,4	29,2	33,6	17,6	37,9	27,0	37,7	33,3	31,8
	brak danych	1,9	–	2,8	0,8	5,4	–	0,9	1,3	4,2	1,7

Tab. 2.5. Współczynniki dla zmiennych do tabeli 2.4.

Współczynniki dla pytań	Płeć		Wiek		Zamieszkanie		Typ religijności	
	V =	P <	V =	P <	V =	P <	V =	P <
Istnienie Boga	0,070	–	0,052	–	0,184	0,02	0,228	0,001
Stworzenie człowieka przez Boga	0,070	–	0,052	–	0,184	0,001	0,228	0,001
Opatrzność Boża	0,100	–	0,077	–	0,197	0,001	0,317	0,001
Miłosierdzie Boże	0,172	0,02	0,101	–	0,132	0,05	0,268	0,001
Sprawiedliwość Boża	0,049	–	0,136	0,05	0,224	0,001	0,133	0,05
Życie pozagrobowe	0,111	0,05	0,044	–	0,226	0,001	0,137	0,05

Również typ religijności wykazuje zróżnicowanie w postawach respondentów. Im bardziej systematyczni, tym częściej godzący wskazane kwestie Credo z nauką, a im mniej – tym zdecydowanie rzadziej. Systematyczni częściej niż mniej systematyczni godzą z nauką: istnienie Pana Boga, stworzenie człowieka przez Boga, opatrność Bożą, miłosierdzie Boże. Siła związku we wszystkich przypadkach na poziomie istotności $p < 0,001$. Podobne postawy obserwuje się przy kwestii sprawiedliwości Bożej i życia pozagrobowego, gdzie systematyczni częściej niż mniej systematyczni godzą z nauką wskazane elementy Credo. Siła związku w obydwu przypadkach na poziomie istotności $p < 0,05$ ²⁷.

Podsumowując, ankietowani w kwestii dogmatów wykazują silną wiarę. Przedmiotem wiary jest istnienie Pana Boga, że Jezus Chrystus jest Bogiem i człowiekiem, zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa, że Maryja jest Matką Boga, odpuszczenie grzechów, Najświętszy Sakrament. Wątpliwości i oznaki niewiary objawiają się w przypadku dogmatu o Duchu Świętym, życiu pozagrobowym, zmartwychwstaniu ciał, nieomyślności papieża. Ten ostatni dogmat, który nie jest ujęty w Credo, ale bardzo istotny w Kościele katolickim jest źle pojmowany przez respondentów, a wynika to z niewiedzy ankietowanych w tej materii.

Globalnie ujmując postawy respondentów w kwestii wierzeń religijnych należy stwierdzić, że ankietowani to osoby deklarujące się jako wierzące. Głęboko wierzących jest niewiele, ale nie ma ani jednej osoby niewierzącej. Religia i wiara jest uznawana przez ankietowanych jako ważna i potrzebna, gdzie młodzi w większości potrafią uzasadnić swoje stanowisko w tej kwestii. Ankietowana młodzież przyjmuje i uznaje za ważne w ich życiu prawdy wiary zawarte w Credo. Wskazane prawdy wiary w dużej mierze godzi z nauką, chociaż towarzyszą postawom respondentów w tej kwestii wątpliwości.

Płeć różnicuje postawy młodzieży, gdzie dziewczęta częściej niż chłopcy uzasadniają potrzebę i znaczenie religii w życiu i częściej godzą poszczególne elementy Credo z nauką. Dojeżdżający do szkoły uczniowie częściej niż mieszkańcy Otwocka deklarują się jako wierzący, podczas gdy mieszkańcy miasta częściej wykazują niezdecydowanie w tej kwestii i podobnie również uczniowie z wiosek godzą częściej niż mieszkańcy miasta poszczególne elementy Credo z nauką. Wiek nieznacznie różnicuje postawy respondentów, gdzie jedynie młodszy częściej niż starsi są systematyczniejsi w praktykach religijnych. Natomiast szereg różnic obserwuje się w przypadku typu religijności. Poziom deklarowanej religijności wyraźnie przekłada się na postawy ankietowanych

²⁷ Nieco inne postawy młodzieży w pytaniu o zgodność prawd wiary z nauką, ale podobne co do wątpliwości wobec zmartwychwstania obserwuje się w badaniach P. Brożka, *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym*, dz. cyt., s. 56; por. K. Ryżan, *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*, dz. cyt., s. 74–75.

wobec wiary, religii oraz Credo katolickiego. Im bardziej systematyczni tym, częściej przyjmujący prawdy zawarte w Credo i godzący je z nauką, a im mniej, tym zdecydowanie rzadziej. Bardziej systematyczni w opiniach na temat religii są zdania, że religia to nie tylko sprawa prywatna, podczas gdy mniej systematyczni, a w szczególności obojętni, sprowadzają religię w obszar prywatności.

Problematyka zasygnalizowana w tytule oraz analiza uzyskanych odpowiedzi młodzieży, jest punktem dojścia socjologii religii. Wnioski, jakie wypływają z analizy, mogą być pomocne i stanowić punkt wyjścia dla pastoralistów, katechetów oraz homiletów w opracowywaniu strategii duszpasterskiej.